

Het is wit en het valt van de muur. Rara, wat is dat? Stuc, natuurlijk. Zes deskundigen uit de praktijk spreken over natte plekken, geheimzinnige mortels en onoplosbare problemen. Het is duidelijk dat een symposium over stuc broodnodig is. DIRK SNOODIJK

Voor de elfde keer op rij organiseert de Rijksdienst een instandhoudingssymposium. De dienst merkt namelijk dat er in de restauratiewereld veel behoefte is aan technische en cultuurhistorische kennis. We zien veel goede restauraties, maar soms wordt een restauratie uit onwetendheid verkeerd aangepakt. Bovendien organiseert de dienst deze symposia om aandacht te vragen voor onderwerpen waar nog te weinig mensen de waarde en het belang van inzien. Op 21 april gaat het symposium over historisch stucwerk. De restauratie van stucwerk kost veel energie en geld. Op het symposium zal stuc van verschillende cultuurhistorische en technische kanten worden belicht. Tegelijkertijd verschijnt er een boek waarin stuc vanuit nog meer invalshoeken benaderd wordt. Op weg naar het symposium namen zes ervaren deskundigen plaats rond de tafel.

Vakmanschap

Het lijkt zo makkelijk: je maakt een flinke kuip specie en die smeert je op de muur. Of op het plafond. En klaar is Kees. Maar probeer het maar eens een beetje glad te krijgen. En vocht en zout in de muur drukken je stucwerk er zo weer af. Dus dan heb je een andere mortel nodig. Stuken is een vak. Architecten en monumentenzorgers zijn continu op zoek naar goede oplossingen.

Louis Gerdessen: 'Dit is toch de omgekeerde wereld? Eeuwenlang was het de aannemer of stukadoor die wist wat hij deed. Dertig jaar geleden is dat volstrekt verdwenen. Nu wordt dat in de meeste gevallen overgelaten aan de architect en dat is niet altijd eenvoudig. Wij zijn afhankelijk van leveranciers en onderzoeksgegevens die verschillend geïnterpreteerd kunnen worden. Het ambacht van stukadoor is nagenoeg verloren gegaan, al hoor ik nu weer goede berichten. Als je bij een probleemgeval met veel zout tien fabrikanten om advies vraagt, dan krijg je tien verschillende adviezen met tien dure mortels. Maar waarom kijken we niet naar het verleden? Voor mij is het uitgangspunt altijd hoe het in het verleden is gedaan. Als dat goed is gegaan, dan pas ik dat toe. Dan vergeet ik gewoon even de moderne technieken. Je moet ook durven. In die oude mortels zat alleen maar kalk, later ook cement en zand. Je moet het niet altijd moeilijker maken. Door drie à vijf millimeter kalkmortel vliegt het zout heen. Dat borstel je af en je bent klaar voor een fractie van de prijs die voor een geprefabriceerde mortel wordt gevraagd.'

Maartje Veldkamp: 'Het grote probleem is dat er bijna geen enkele stukadoor meer kan werken met kalk. Ze werken allemaal met kant-en-klare zakken mortels.'

Boudewijn van Langen: 'Goede schelpkalk is niet meer te vinden. En een goede specie kun je er zo slecht op zetten dat hij er weer afdoendert.'

Klaas Schoots: 'Ik heb een keer een arbitrage gedaan bij een huis van tweehonderd jaar oud. Daar hadden ze vijf jaar daarvoor een nieuwe stuclaag op gezet. De houten kozijnen zaten er al 195 jaar in. En nu waren ze binnen vijf jaar opeens verrot. De rechter »

Boudewijn van Langen, Louis Gerdessen, Hans Geerken, Michiel van Hunen, Maartje Veldkamp en Klaas Schoots

WIE IS WIE?

Boudewijn van Langen is mede-eigenaar van TPAHG Architecten: 'Ik ben altijd al in de restauratie werkzaam geweest. In elk monument krijg je met stucwerk te maken. In de monumentenzorg wordt daar heel veel over gesproken.'

Louis Gerdessen is projectleider bij Van Hoogevest Architecten: 'Ik werk sinds 1975 bij Van Hoogevest Architecten, en al heel snel in de restauratie. Dus ik heb ook restauraties in de jaren zeventig meegemaakt, met een heel andere manier van restaureren dan tegenwoordig.'

Hans Geerken is adjunct-directeur Techniek bij Bedrijfschap Afbouw: 'Sinds 1600 zit stukadoor al in mijn familie. Vanaf heel jong werd ik meegesleept om in monumenten muren af te bikken. Sinds enkele jaren geven wij vanuit het Stucgilde een restauratieopleiding stukadoren. Zo dragen we alle kennis over aan jonge mensen.'

Klaas Schoots is adviseur Bouwzaken bij het Bisdom van 's-Hertogenbosch: 'Ik maak restauratieplannen voor kerken, kloosters en pastorieën en voer de directie over de uitvoering. Ik ben dus betrokken bij het hele traject, van het maken van het bestek tot de oplevering van het gerestaureerde gebouw. Hiervoor werkte ik bij de Monumentenwacht en in de aannemerij. Al op mijn vijftiende mocht ik meehelpen aan de restauratie van de Sint-Maartenskerk in Tiel, om die weder op te bouwen na de oorlog. Het restauratievirus heeft mij sindsdien nooit meer losgelaten. Ook werk ik mee aan het certificeren van bouwbedrijven, om de kwaliteit in stand te houden.'

Maartje Veldkamp is architect bij Vereniging Hendrick de Keyser: 'Wij zijn een professionele opdrachtgever met een praktische kijk, want ik begeleid ook zelf elk jaar enkele restauraties. Wij experimenteren veel met mortels.'

Michiel van Hunen is senior onderzoeker instandhoudingstechnologie bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed: 'Ik ben materiaaldeskundige en houd mij onder andere bezig met pleister, mortel, baksteen, beton en vochtproblematiek. En ook met kwaliteitsborging: het opstellen van kwaliteitsnormen en het erkennen van bedrijven.'

» heeft de architect veroordeeld, net als de bouwkundig aannemer, de stukadoor en de schilder vanwege onbekwame vakkennis. Dus niet alleen de architect als hoogst verantwoordelijke. De schilder had moeten weten dat hij die verf er niet op had mogen smeren. De rechter zei tegen de aannemer dat hij, ook al staat het niet omschreven in het bestek, de kennis moet bezitten wat hij moet doen om het goed te doen. En als je het niet weet, vraag het dan aan mensen die het wel weten. In de restauratiewereld moeten we met elkaar restaureren. We hebben elkaar hard nodig. Al die kennis moeten we bundelen.’

Hans Geerken: ‘Ook stukadoors zijn deskundige mensen. Ze moeten onderzoeken of die ene mortel op die ene ondergrond gezet kan worden. Zo niet, dan moet hij waarschuwen. En als je gewaarschuwd hebt, dan moet je die specie er ook niet opsmeren. Iedere ondernemer heeft een onderzoeksplicht en een waarschuwingsplicht.’

Maartje Veldkamp: ‘In de praktijk heb je vaak geen gedeelde verantwoordelijkheid voor een restauratie.’

Kwaliteit

Als we werkelijk moeten geloven dat de echte stukadoor uitgestorven is, hoe kunnen we dan nog restauraties van hoge kwaliteit volvoeren? Of vraagt een nieuwe tijd om nieuwe methodes?

Louis Gerdessen: ‘Stel, als ik een onherstelbaar, vlak stucplafond tegenkom, dan wordt het inclusief het riet gesloopt, maar de rietlatten laat ik zitten. Daar spijker ik dan een moderne pleisterdrager op en dat gips ik af. Ben ik dan goed bezig in de restauratie, ethisch gezien?’

Hans Geerken: ‘Vroeger maakten stukadoors rietplafonds. Maar ze kunnen het niet meer. Ook rietdekkers niet. Stucanet is de enige overgebleven pleisterdrager.’

Maartje Veldkamp: ‘Je weet dat riet gaat rotten zodra het nat wordt en naar beneden komt. Als we nu toch veel betere materialen hebben om zo’n zelfde opbouw te maken, waarom zou je dan bij geheel verdwenen plafonds teruggrijpen op riet? Dat is voortschrijdend inzicht.’

Michiel van Hunen: ‘Omdat die ambachtelijke techniek misschien beter bij dat ene monument past. Waar ligt de grens bij het toepassen van nieuwe materialen?’

Hans Geerken: ‘De grens is moeilijk aan te geven. Die wordt vaak bepaald door het budget. Als het geld op is, worden de principes overboord gegooid.’

Onderzoek

Ervaring is belangrijk. Ervaringskennis moet doorgegeven worden. Van meester op gezet. Of via restauratiedossiers, waarin beschreven staat welke werkzaamheden in de loop der tijd zijn uitgevoerd. En die fijnporeuze muur uit 1565 doet weer iets anders met je stuc dan die grofporeuze uit 1780.

Klaas Schoots: ‘We moeten beter kijken voordat we stuc ergens op smeren. Waarom is die muur nat? Waarom is het oude stucwerk kapot? Met welk materiaal is het voorheen gerestaureerd? Dat zijn belangrijke zaken voordat je bepaalt welke soort stuc je er op gaat zetten. Stuc is maatwerk. Wat je vandaag hier doet, kun je morgen niet altijd daar doen.’

Boudewijn van Langen: ‘Elk gebouw is anders. Zeker monumenten. Hoe ouder een gebouw is, hoe meer verschillende materialen er in de afzonderlijke bouwfases zitten. Is de muur met cement of met kalk gevoegd? Hoe is de zoutbelasting? Die is extreem belangrijk, want zout drukt het stuc weer van de muur. Vooral in het Noorden zit gigantisch veel zout in de muren, omdat ze zand uit de Zuiderzee hebben geschept. Daar hebben ze mortel mee gemaakt en daarmee gemetseld. Dat krijg je er ook niet uit. Dus daar moet je je stuc op aanpassen.’

Hans Geerken: ‘De laatste jaren is het onderzoek sterk verbeterd. Het Bedrijfschap Afbouw heeft er vorig jaar een dikke achthonderd

uitgevoerd. Dat betekent ook dat de documentatie over schade beter geworden is. Zo kun je de kennisoverdracht verbeteren en veel beter reageren op actuele problemen.’

Boudewijn van Langen: ‘Hoe toegankelijk zijn die gegevens?’

Hans Geerken: ‘Die rapporten zijn eigendom van particulieren, architecten en bedrijven. Die mogen wij niet zomaar vrijgeven.’

Michiel van Hunen: ‘Hoe zouden we meer kunnen leren van ingrepen uit het verleden? Restauratiedossiers zijn namelijk vaak niet compleet. Wat is er twintig jaar geleden nou precies gebeurd? Wat waren de omstandigheden? Welke mortel is er opgezet? Hoe heeft het zich gehouden? Als er te veel informatie ontbreekt, kun je heel moeilijk conclusies trekken.’

Hans Geerken: ‘Als we beter leren documenteren, dan bouw je in de loop der jaren zo veel dossiers op dat je wel conclusies kunt trekken. Die informatie moet daarna toegankelijk zijn. Daar ligt een taak voor monumentenzorg.’

Michiel van Hunen: ‘Dat lukt alleen als alle partijen daar het belang van inzien en er tijd in willen stoppen.’

Maartje Veldkamp: ‘Internet biedt zo veel mogelijkheden. Je zou een platform moeten vormen met voorbeelden waar mensen op kunnen reageren. Ik heb nog geen netwerk van tweehonderd mensen die ik kan bellen om informatie. Voor mij zou een databank heel welkom zijn. Er zit heel veel in de hoofden, maar overdragen van informatie van de ene op de volgende generatie zou je vast moeten leggen.’

Moderne restauratiepleisters

Je kunt op de bouwplaats je eigen mortel samenstellen, maar je kunt ook zakken uit een fabriek aan laten rukken. Past alleen traditionele pleister bij een monument? En fabrikanten vertellen niet wat zij precies in hun zak stoppen. Het geheim van de kok, hè.

Maartje Veldkamp: ‘Ik ben hartstikke blij met zakken kant-en-klare mortel. Je kunt geen gedoe krijgen op het werk. Het is gewoon hup die zak in de kuip en klaar. Want je hebt vaak eigenwijze stukadoors die zeggen dat ze maar een heel klein beetje cement bij de eigen mortel doen. Maar dan ben je de hoek om en huppekee, dan gooien ze er meer bij.’

Michiel van Hunen: ‘Heb je het gevoel dat er meer technologie achter kant-en-klare mortel zit?’

Maartje Veldkamp: ‘Ja, die mortel is uitontwikkeld. Het is bekend wat er precies in zit.’

Louis Gerdessen: ‘De meeste problemen bij kant-en-klare mortels ontstaan als er te veel lagen van aangebracht moeten worden. Eenlaagssystemen vallen er nooit af. Die enorm dikke lagen van vier à vijf centimeter bufferende pleisters die in de jaren zestig en zeventig veel bij restauraties toegepast zijn, bliezen zich na vijf jaar gewoon op. Onvoorstelbaar!’

Boudewijn van Langen: ‘Ik heb het liefst zo min mogelijk overgangen tussen materialen. Eén laag stuc is dan ook minder foutgevoelig dan meerdere.’

Hans Geerken: ‘Bij meerdere lagen moet de stukadoor de vorige laag eerst goed ruw halen. Het gezeefde zand met de juiste korrelopbouw in fabrieksmatige mortels zorgt voor minder spanning en dus minder scheuren. Daar hoeft de stukadoor alleen maar water aan toe te voegen. Het is een traditionele pleister, maar dan in een zak.’

Louis Gerdessen: ‘In een kerk die in één periode is gebouwd, zoals de neogotische, werk ik ook liever met mortel uit een zak. In een middeleeuws kasteel echter ga ik experimenteren met zuivere kalkmortel. Daar is de precieze elasticiteitsmodulus niet interessant, want daar is de ondergrond enorm instabiel. Maar die zet ik niet in het souterrain op, waar drie meter hoog grond tegenaan staat, want die komt er daar gegarandeerd weer afzetten. Daar kies ik voor een fabrieksmortel die vocht- en zoutbestendig is. Het is maatwerk. Het bestek verlangt een garantieperiode van tien jaar, die een aannemer moet

.....

‘Stuc is maatwerk’

.....

De achttiende-eeuwse thee-roepel van Kasteel Rosendaal in Gelderland is in 2003 op traditionele wijze gerestaureerd. Er werd bij wijze van uitzondering weer riet gebruikt als drager van de kalkmortel

Op een plafond van het eerste crematorium van Nederland, Westerveld in Noord-Holland, is in 2005 cementpleister op een ondergrond van Stucanet aangebracht. De stuclaag en de rieten pleisterdrager verkeerden in erbarmelijke staat en werden verwijderd

Restauratie van de gestuukte zuilen van waterstaatskerk Op Hodenpijl uit 1840, in de buurtschap Hodenpijl in Zuid-Holland

afgeven. Als hij dat niet kan, zet hij die voorgeschreven mortel er niet op.’

Hans Geerken: ‘Waar ik wel eens bang voor ben, is dat mensen denken: “Het zit in een zak, dus het is haarlemmerolie.” Maar ook bij fabrieksmortel moet je nadenken. Het ligt niet aan het aantal lagen, maar aan het vakwerk.’

Maartje Veldkamp: ‘Je zou transparant moeten krijgen wat er precies in de kant-en-klare mortels zit, zodat je zelf je keuze kunt maken. Maar die fabrieksgeheimen geven zij niet prijs.’

Garantie

Het valt dus nog niet mee. Elke muur lijkt een andere mortel nodig te hebben. De restauratiegeschiedenis van het gebouw is lastig te achterhalen. En zie maar eens een vakman te vinden. Maar gelukkig heeft iedereen het beste met het monument voor, toch?

Maartje Veldkamp: ‘Dat is precies het probleem met de adviseurs van de fabrikanten. Je zou onafhankelijk advies willen krijgen.’

Boudewijn van Langen: ‘Ik heb nog nooit een adviseur van een fabrikant meegemaakt die mij naar een andere fabrikant verwijst.’

Maartje Veldkamp: ‘Bedrijven werken vaak met te krappe marges en steken te weinig energie in het echt goed oplossen van het probleem. Wij hebben vaak meegemaakt dat we voor schade na drie of vijf jaar de stukadoor er weer bij roepen, maar dan zegt hij dat het probleem niet aan zijn mortel ligt, maar dat het ergens anders door komt.’

Hans Geerken: ‘Bij zo’n garantie grijpt de stukadoor al heel snel naar kant-en-klare mortels om een deel van de verantwoordelijkheid bij de fabriek te kunnen leggen.’

Louis Gerdessen: ‘Stucwerk is het zorgenkindje van restaurerend Nederland. Een dak met leien kunnen we dicht krijgen. Goed hout kun je krijgen als je er bovenop zit. Maar stucwerk is ongrijpbaar. Je zoekt zekerheid, maar die vind je niet helemaal. Ook niet met garantie, ook niet met een fabrieksmortel. Zelfs niet met adviezen. Mensen hebben dat probleem altijd gehad. Lambrisingen en wandbespanningen zijn er niet voor niets gekomen. Het is altijd en eeuwig dat vocht.’

Klaas Schoots: ‘In traptorens heb je door de temperatuurverschillen altijd problemen met het pleisterwerk. Soms moet je het er gewoon afhalen, want het is de goden verzoeken.’

Nieuwe eisen

Het lijken onoplosbare problemen. Maar laten we de eigenaar van het monument niet vergeten. Met zijn wensen erbij schijnen de eisen die we aan het stucwerk stellen helemaal onverenigbaar te worden. Wellicht moeten we de oplossing niet zoeken in het ideale pleistermateriaal, maar moeten we de verwachtingen van het eindresultaat naar beneden schroeven. Net als vroeger.

Boudewijn van Langen: ‘Niet alleen de kennis en het materiaal zijn verdwenen, maar oude gebouwen worden nu ook anders gebruikt. Na de installatie van verwarmingen zijn er in kerken enorme problemen met stucmortels ontstaan. Ook die oude mortels gaan dan stuk.’

Maartje Veldkamp: ‘Mensen stellen nu heel andere eisen aan hun binnenklimaat. Vroeger vond niemand plekken op de wand van zijn keuken erg. Tegenwoordig moet alles strak en glad en schoon zijn.’

Hans Geerken: ‘Partieel herstel is wel mogelijk, maar vaak niet gewenst, omdat je stukadoorswerk nu eenmaal niet onzichtbaar kunt repareren.’

Maartje Veldkamp: ‘Ik hoor vaak van stukadoors dat zij plekken niet willen bijwerken, maar liever de hele wand in één keer doen. Dan wordt het ten minste strak.’

Klaas Schoots: ‘Je moet ook de moed hebben om tegen de eigenaar te zeggen dat er regelmatig onderhoud nodig is.’

Maartje Veldkamp: ‘Mensen die hun huis niet ventileren, maar alles dichtstoppen. Vind je het gek dat er dan pleister loskomt!’

Boudewijn van Langen: ‘Kan de Rijksdienst niet aangeven welke mortel het beste is voor een monument? Zoutdoorlatende of zoutbufferende?’

Michiel van Hunen: ‘Dat is lastig. Beide hebben voor- en nadelen. Met een open systeem blijf je altijd contact houden tussen de zouten in de ondergrond en de wisselingen in het klimaat. Dat is ongunstig, omdat de zouten in de ondergrond dan meer de wisselingen in luchtvochtigheid voelen. Dan krijg je meer schade. Stuc die meer afsluit, een bufferend systeem, is dan beter ten aanzien van dat aspect. De ondergrond komt dan meer in rust. Maar te veel afsluiten is ook weer niet goed, omdat de zouten zich dan verplaatsen naar een andere plek. De sprekers op het symposium zullen op dit soort keuzes ingaan.’

Dirk Snoodijk is eind-redacteur bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, d.snoodijk@cultureelerfgoed.nl. Symposium Stuc, 21 april, Koninklijk Instituut voor de Tropen. Aanmelden: www.cultureelerfgoed.nl. Het boek ‘Stuc: Kunst en techniek’ verschijnt in april.